

Den ofrånkomliga nationalismen

Elisabeth Özdalga,

Svenska forskningsinstitutet i Istanbul

The Necessary Nationalism

This article deals with the role of fictional narratives, especially the modern novel, in the formation of national identities. Naguib Mafouz's Cairo trilogy is referred to as an example of how literature may both serve as the mirror image of national identities and as an agency in their formation. The sense of community attachment to a modern state is "thinner" than to a family or traditional village and/or tribe, though no less vital. Drawing on Norbert Elias's concept of "survival unit," Benedict Anderson's "imagined communities" and recent studies in the field of comparative literature by Gregory Jusdanis and Azade Seyhan, this article argues for the necessity of the nation – in spite of its unfavourable chauvinistic reputation. This contention is discussed in relation to recent literary developments in Turkey and recent debates on nationhood in a Swedish context.

Keywords: national identity, fiction, imagined communities, Turkey

"Jag läste en gång en bok och hela mitt liv förändrades." Så inleder Orhan Pamuk sin roman *Det nya livet* (1994). Men på vilket sätt? Vad betyder en stark läsoplevelse? Jag erinrar mig en student jag intervjuade i Ankara i början av 1990-talet. Det som blev avgörande för hennes beslut att öppna sitt islamiska trosengagemang genom att börja bära huvudduk – detta innebar inte bara att hon äventyrade sin universitetsutbildning,¹ utan att hon också hamnade på kant med sina föräldrar – var läsningen av Jack London's *Martin Eden* (1909), denne excentriske (eller otyglade) personlighets mest självbiografiska roman.²

Få institutioner griper in i människors liv på ett så mångsidigt – och samtidigt mångtydigt – sätt som skönlitteraturen. Litterära narrativ erbjuder förstörelse och underhållning; tillhandahåller spänning och ger avkoppling; förmedlar kunskap om andra människor, samhällsförhållanden och kulturer. Diktkonsten är också ett viktigt forum för dryftandet av existentiella problem. Och inte minst: som konst start tilltalar oss skönlitteraturen just genom sin "skönhet," sin estetik.

Men, skönlitteraturen har också ett mera övergripande syfte, något som sällan eller aldrig syns i kulturdebatterna, nämligen det nationsskapande. Litterära narrativ bildar ett viktigt forum/domän för utvecklingen och konsolideringen av nationella identiteter. En forskare som försvarar denna uppfattning är Gregory Jusdanis, professor i modern grekiska vid Ohio State University; först i boken *Belated Modernity and Aesthetic Culture. Inventing National Literature* (1991) och senare i *The Necessary Na-*

1 År 1982 infördes förbud mot att bära islamisk huvudduk på de turkiska universiteten. Även om förbudet mjukats upp gäller det i princip fortfarande.

2 För en längre återgivning och analys av denna intervju, se Özdalga (1994).

tion (2001). Rubriken till denna artikel är lånad från Jusdanis' senare bok. Idéerna, däremot, har jag kommit fram till på andra vägar, men i efterhand fått bekräftade genom Jusdanis' arbeten.

Skönlitteraturens roll för utvecklingen eller konstruktionen av nationella identiteter inskränker sig inte till författare som konventionellt betecknas som "nationalister." Talar man om nationalister i denna snävare betydelse skulle man i en svensk kontext begränsa sig till författare som Esaias Tegnér, Erik Gustav Geijer, Viktor Rydberg och/eller Verner von Heidenstam – samtliga från 1800-talet eller tidigt 1900-tal. Det är inte lika lätt att finna namn på välkända författare med uttalad nationalistisk agenda från tiden efter första världskriget.³ Utifrån den idé som ligger till grund för denna artikel innebär emellertid inte denna avsaknad av artikulerad fosterlandskärlek hos efterkrigstidens författare att litteraturen för den skull upphör att vara relevant för den svenska nationens (nationella identitetens) utveckling. Inte bara den ideologiskt uttalade nationalistiska, utan litteratur från ett mycket bredare fält medverkar till skapandet av det som är grunden för den nationella identiteten, nämligen en uppsättning gemensamma begrepp och erfarenheter.

Stommen i den kulturella gemenskap, som ständigt förändras och återskapas utgörs av språket, men den bärs också upp av värden, normer, och erfarenheter/minnen av signifikanta händelser och aktörer. Islamologen Jan Hjärpe har i olika sammanhang liknat den religiösa traditionen vid en gigantisk korg, som är fylld av de mest olika ting. Ur denna korg väljer de troende ganska fritt och kan därför komma att försvara diametralt olika åsikter. Men det de har gemensamt är "språket," de använda idiomerna.

Den nationella identiteten kan också liknas vid en sådan korg. En av de institutioner, som bidrar till att hålla detta konglomerat av värden, idiom och minnen levande, är just skönlitteraturen.⁴ En annan språkforskare, som likt Gregory Jusdanis pekat på den nära relationen mellan skönlitteratur och nationella identiteter är Azade Seyhan, professor i tysk filologi vid Bryn Mawr College i USA. I *Tales of Crossed Destinies. The Modern Turkish Novel in a Comparative Context* (2008) beskriver hon de litterära narrativens identitetsskapande roll på följande sätt:

Nothing allows us a more insightful access into other times and cultures than narratives. The relentless passage of time brings in its wake inevitable surges of amnesia and awakens in human consciousness a sense of irredeemable loss. From the desire to reclaim what is lost or beyond reach spring narratives that connect us to our pasts and to others in webs of intimacy and memory as well as in webs of enmity and error. Such

3 Det är ur detta perspektiv symptomatiskt att Henrik Berggren och Lars Trädgårdh i *Är svensken människa?* (2009) diskuterar svenskheten med utgångspunkt från svenska författare, då de behandlar 1800-talet, men att litteraturen helt lyser med sin frånvaro, då de kommer in på 1900-talet. Då är det i stället samhällsvetare och samhällsodanare/politiker som får föra ordet.

4 Andra institutioner av betydelse är familjen, skolan, de religiösa institutionerna (för svensk del dock mycket försvagade) och massmedia.

narratives respond to the universal human need for identification or affiliation with a clan, a community, a religious or ethnic group, or a state..... Literature, as an institution par excellence of memory and a universally employed mode of human expression, untiringly explores ways of articulating who we are and of understanding both the incommensurability and the interconnectedness of our histories (Seyhan 2008, 1–2).

En talande illustration till denna analys utgörs av den egyptiske författaren Naguib Mahfouz' berömda Kairotrilogi.⁵ Det är skildringen av familjen Ahmed abd al-Gawad; en familjesaga sammanhållen av denne patriark, hans barn och barnbarn och de politiska växlingar deras öden är invävda i (tiden 1917–44). Trilogin berättar om Egyptens frigörelse från Storbritanniens övermakt, om det patriarkaliska samhällets sönderfall.

I denna miljö är det 1910- och 20-talens generation av unga idealister ifrån medelklassen – de som får möjlighet att skaffa sig en högre utbildning och därmed avancera i samhället – som blir förespråkare för den moderna egyptiska nationalismen. Huvudpersonen Kemal (författarens alter ego) avstår från en mera lovande karriär som jurist och väljer det mindre prestigefyllda yrket som gymnasielärare. Detta gör han för att få möjlighet att skaffa sig en bred litterär och humanistisk bildning. Att uppnå detta mål blir ingen lätt match, för den mycket auktoritära fadern motsätter sig bestämt detta val. Diskussionen mellan honom och fadern kring hans yrkesval är en av många episoder där Mahfouz ger en mycket insiktsfull, detaljerad, och levande bild av de värden som en ung egyptisk nationalist vid denna tid byggde sin världsbild på.

Kemals äldre bror, en nationalistisk aktivist, får sätta livet till under en demonstration, organiserad i protest mot det brittiska protektoratet. Protesten gällde Wafdpartiets ledare Saad Zaghloul, som hindrades att delta i fredsförhandlingarna i Paris 1919 som Egyptens representant. I stället deporterades han till Malta.

Den andra delen i Mahfouz Kairo-trilogi⁶ skildrar den blyge Kemals häftiga kärlek till en flicka ur den högre medelklassen eller överklassen; det var den klass som hade råd att sända sina barn på utbildning till Paris och andra stora städer i Europa. Men det är samtidigt den klass, som genom sina kontakter med och beroende av Väst förråder det egyptiska folkets sak: deras självständighet. Relationen till denna unga kvinna kan på grund av klasskillnaderna omöjligt bli något annat än rent platonisk. Han beundrar henne, avgudar henne. Det är närheten till och tankarna på henne som gör livet värt att leva; som ger riktning och mening åt hans liv.

Denna undersköna och av Kemal i allt idealiserade kvinna blir symbolen för den unga egyptiska nationen. Kemals kärlek till henne är samtidigt det symboliska uttrycket för hans kärlek till sitt land. Men landets ledare förråder sitt folk. Den efterlängtnade föreningen, uppfyllelsen av drömmen om självständighet – om självförverkligande – blir aldrig av.

5 Naguib Mahfouz fick Nobelpriset 1988. Kairotrilogin publicerades 1956–57, men kom inte i svensk översättning förrän 1990–91.

6 Titlarna på de olika delarna: "Mellan de två slotten", "Längtans slott" och "Det förflutnas trädgård."

Den senare generationen, Kemals systerbarn, går andra vägar. Då är berättelsen framme vid 1930-talet. En av pojarna blir kommunist; en annan islamist. Men den drivande kraften i deras aktivism är fortfarande önskan om fullständig nationell självständighet; inte halvgången autonomi på förmyndarmaktens (protektorn) – Storbritannien – villkor.

Mahfouz trilogi öppnar nya dörrar för den som är intresserad av värdenormer och maktförhållanden på flera olika nivåer i det egyptiska samhället: familj, civilsamhälle och stat. Här fungerar romanen som en reflektion (spegel) eller representation av denna viktiga epok i Egyptens nutidshistoria.

Men detta epos ingår också i en litterär produktion/tradition, som betytt mycket för Mahfouz' egna landsmän och deras föreställningar av sig själva som individer och medborgare i en nationalstat under utveckling. Här fungerar romanen som ett instrument, en "agens" (agency) för byggandet/konstruktionen av den moderna egyptiska nationen.

Syftet med att tillskriva litteraturen en viktig funktion i nationsbyggnadsprocessen är inte att trivialisera skönlitteraturen, som om den i första hand var ett uttryck för krassa politiska intressen. Tvärtom, så är syftet med detta perspektiv att problematisera och fördjupa förståelsen av begreppen nation och nationalism.

Jämfört med den tätare, intimare gemenskap som i förmoderna samhällen kännetecknade det lilla – lokala – samhället (familjen, byn, stammen), representerar nationen en uttunnad "gemenskap." Den interaktionistiska logiken/dynamiken bakom dessa komplexa identitetsrelationer, vilka bygger på ökad social rörlighet, känns igen från Georg Simmel's (1858–1918) essä "The Stranger" (1908).

The stranger [is not] the wanderer who comes today and goes tomorrow, but rather.... the person who comes today and stays tomorrow.....The unity of nearness and remoteness may be most briefly formulated by saying that in the relationship to him [the Stranger], distance means that he, who is close by, is far, and strangeness means that he, who also is far, is actually near.

Med Benedict Anderson's *Imagined Communities* (1983) har teorin kring denna form av anonym gemenskap utvecklats just i relation till nationalstatens framväxt. Numera är "imagined communities" ett vedertaget begrepp, också utanför akademiska kretsar.

Anderson definierar alltså nationen som "föreställd⁷ politisk gemenskap" (imagined political community). "It is *imagined* because the members of even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion" (Anderson, s. 15). Anderson sätter således fingret på en gemenskap som både finns och inte finns. Individerna befinner sig i närheten av varandra, är kopplade till varandra på olika sätt, men de känner inte varandra. Författaren laborerar med en förenklad romanintrig,

7 Föreställd, inte förställd, påhittad eller inbillad.

där fyra personer, en man, hans hustru, hans älskarinna och denna älskarinnas andre älskare. Flera av personerna i denna intrig känner inte varandra, de kanske inte ens känner till varandras existens (om, som Anderson skriver, älskarinnan ”skött sina kort väl”). Läsaren däremot, är invigd i hela händelseförloppet. ”That all these acts are performed at the same clocked, calendrical time, but by actors who may be largely unaware of one another, shows the novelty of this imagined world conjured up by the author in his readers’ minds” (Anderson s. 31).⁸

Denna ”gemenskap” och utbredningen/tillväxten av densamma har blivit möjlig genom marknadens och tryckkonstens utveckling. Det tryckta ordets och läskunnighetens spridning gör att man kan tala om en fiktiv, men samtidigt högst påtaglig gemenskap med stora möjligheter till utbredning.

Men var går gränserna för denna gemenskap? Även en föreställd gemenskap har gränser. Den är inte gränslös. Benedict Andersons bok handlar om nationalism, dvs gemenskaper som har nationen som gräns. Men varför just nationen, dvs den moderna nationalstaten? Den frågan ges inte ett helt tillfredsställande svar i Andersons analys. Hans ansats är mera beskrivande än analytisk. Den är mer inriktad på nationen som kulturellt än som politiskt fenomen. Anderson definierar i början till sitt arbete nationen som ”imagined *political* community” (Anderson 1983, 15), men det politiska får inte den plats i analysen som inledningsvis utlovas.

Samma år som *Imagined Communities* kom ut, publicerades Ernest Gellners minst lika uppmärksammade *Nations and Nationalism* (1983). I stället för att som Anderson ta sin utgångspunkt i nationen som gemenskap, utgick Gellner från nationalismen som doktrin, vilken han definierade som den politiska princip, vilken hävdar att varje nation eller nationell gemenskap har rätt till en egen stat.⁹ En något mer utarbetad formulering av denna enkelt sammanfattade princip hade redan 1960 presenterats av Elie Kedourie:

Nationalism is a doctrine invented in Europe at the beginning of the nineteenth century. It pretends to supply a criterion for the determination of the unit of population proper to enjoy a government exclusively its own, for the legitimate exercise of power in the state, and for the right organization of a society of states. Briefly, the doctrine holds that humanity is naturally divided into nations, that nations are known by certain characteristics which can be ascertained, and that the only legitimate type of government is national self-government (Kedourie 1960, s.9).

Gellners analys av nationalismen är strukturfunktionalistisk. Den utgår från två olika samhällssystem: det agrara, där det multietniska/multikulturella imperiet var förhärskande som politiskt system och det moderna industriella, där nationalstaten blivit den

8 I ljuset av det argument som ligger till grund för denna artikel är det signifikativt att Anderson just använder sig av den moderna romanen som exempel på ”imagined community.”

9 Gellner: ”that political principle, which holds that the political and the national unit should be congruent,” s. 1.

dominerande politiska formen. Varje system bygger på sin egen inre logik, eller rationalitet. Betoningen i analysen ligger på skillnaden i betydelsen av etnisk/kulturell identitet, som först i den moderna eran får genomgripande politisk betydelse.

Kedouries analys är huvudsakligen idéhistorisk och utgår från upplysningens och den franska revolutionens, såväl som den tyska romantikens betydelse för utvecklingen av nationalismen som ideologi. Det som trots de olika angreppssätten förenar Gellners och Kedouries analyser, men samtidigt skiljer dessa från Benedict Andersons marknadsorienterade perspektiv, är betoningen av det politiska, dvs statens, i det här fallet den moderna statens betydelse för nationalismens uppkomst och utveckling.

En framstående sociolog, som sällan refereras i samband med analyser av den moderna nationalstaten och nationalismen är Norbert Elias. Elias, som framför allt blivit känd som civilisationsteoretiker (Elias 2000 [1939]), har genom sin breda och syntetiserande moderniseringsteori tydliggjort dynamiken bakom nationalstatens – och nationalismens – utveckling på ett sätt som i mycket överträffar den erkända expertisen på området (Tilly 1975, Smith 1971, 1986, Hobsbawm 1990). Inom ramen för hans historiesociologiska ansats fungerar de tidigare refererade och delvis olika teorierna som komplement till varandra: Benedict Andersons med betoningen på marknadens och tryckkonstens utveckling; Ernest Gellners dualistiska modernitetsperspektiv (det agrara mångkulturella imperiet mot industrisamhället och den monokulturella nationalstaten); och Kedouries idéhistoriska.

Kärnan i den teoribildning av Elias som berör nationalstatens och de nationella identiteternas framväxt är begreppet ”survival unit” (Elias 2001). I det moderna samhället blir staten, oftast i form av en nationalstat, en mycket viktig institution för individens materiella, sociala och kulturella överlevnad. I förmoderna samhällen fungerade familjen, klanen, byn, dvs de lokala nätverken som individens ”survival unit.” I ett långsiktigt historiskt utvecklingsperspektiv har denna funktion förskjutits från det lokala närsamhället till den centrala politiska makten.

Orsaken bakom denna process är den högt drivna arbetsfördelningen (division of labour) i moderna samhällen. Individerna knyts samman genom mycket komplicerade beroendeförhållanden. Elias talar om allt längre kedjor av beroenderelationer (”longer chains of interdependencies”), ett begrepp som myntades redan under sociologins barndom. Administrationen av dessa komplicerade/komplexa relationer kräver starka centralmakter. På denna punkt skiljer sig Elias analys från den som förespråkades av 1800-talsliberaler som Herbert Spencer. Statens roll avtar inte, utan växer markant i modern tid. Den enskilde individen blir mera autonom/oberoende i relation till sina primära och /eller lokala nätverk, men fogas i stället in i en övergripande – föreställd (”imagined”) – gemenskap som blir alltmer abstrakt och därför kan uppfattas som en Kafkaliknande labyrint.

Samtidigt som denna sociala och kulturella komplexitet frambringar ångestladdade upplevelser av främlingskap och alienation, kan den också inspirera till solidaritet och goda handlingar.¹⁰

10 Ett exempel på sådana blandade känslor ges av Ivo Andrić (nobelpristagare 1961) →

I näst sista kapitlet i *Imagined Communities* konstaterar Benedict Anderson:

In an age when it is so common for progressive, cosmopolitan intellectuals (particularly in Europe?) to insist on the near-pathological character of nationalism, its roots in fear and hatred of the Other, and its affinities with racism, it is useful to remind ourselves that nations inspire love, and often profoundly self-sacrificing love. The cultural products of nationalism – poetry, prose fiction, music, plastic arts – show this love very clearly in thousands of different forms and styles.¹¹

Den kraft som nationalismen med alla sina ambivalenser representerar låter sig knappast förklaras om beskrivningen av denna ideologi inte kompletteras med en teori om den moderna statens betydelse för individens materiella, sociala och kulturella överlevnad. Den moderna individen är mera beroende av staten än individer någonsin varit i tidigare historiska epoker. Elias' begrepp "survival unit" förmedlar lite av denna verklighet. Det handlar inte bara om överlevnad i ekonomiskt och säkerhetsmässigt materiella termer, utan också om ett värnande av sociala relationer och kulturella värden. Begreppet antyder också att konfigurationen har en existentiell dimension. Att läsa Benedict Andersons *Imagined Communities* med Norbert Elias' analys av den moderna nationalstaten som individens viktigaste "survival unit" för ögonen leder till nya insikter om nationalismens inre dynamik.

Nationalismen har en yttre, synlig och en inre, mindre explicit dimension. Man kan tala om den överkommunicerade, respektive underkommunicerade sidan av nationalismen. För den yttre, ofta uppifrån dikterade formen använder Benedict Anderson begreppet "official nationalism." "Such official nationalisms were conservative, not to say reactionary, *policies*, adapted from the model of the largely spontaneous popular nationalisms that preceded them" (Anderson 1983, s. 102). Författaren gör här en distinktion mellan spontana, folkligt baserade och mera demokratiska former av nationalism och, ofta som en reaktion mot dessa, statligt initierade eller påtvingade, auktoritära former av nationalism.

I Turkiet, det land där jag tillbringat större delen av mitt vuxna liv, är de yttre, officiella attributen mycket framträdande. Man undgår dem inte: flaggor, porträtten av den moderna republikens grundare, Atatürk, militärens närvaro, de statliga ministerierna och andra offentliga byggnader, officiella ceremonier, innehållet/indoktrineringen i skolundervisning och massmedia. Till rekvisitan av gigantiska bilder på of-

→ i romanen *Bron över Drina* (1945, svensk översättning 1961). Tidpunkten är 1914: "Hur skulle de kunna förklara och uttrycka den kollektiva ångest som plötsligt skakade massorna och som från levande varelser fortplantade sig till döda ting, till länder och byggnader? Hur skulle de kunna beskriva den vågrörelse bland människorna som gick från stum djurisk skräck till självmordets vansinne, från lägsta instinkter av blodtörst och lömskt rofferi till de ädlaste och heligaste offer som en människa kan höja sig till och för ett ögonblick nå sfärer som tillhör högre världar med andra lagar?" (s. 289). Här gällde det inte kriget enbart, utan också upplevelserna vid övergången från ett gammalt och invariant till ett nytt och okänt samhällssystem.

11 Anderson 1983, s. 129.

fentliga platser har under senare år lagts symboler, som också griper in i människors vardag och deras privatliv. Här gäller det föremål i miniatyr, som små flaggor eller bilder av landsfadern Atatürk, att klistra på bilrutan, fästa på rockuppslaget, eller pryda kaffekoppen med.

Länge identifierades nationalismen i Turkiet med den officiella kemalistiska ideologin, eller med den militanta högnationalistiska rörelsen kring Nationalistiska Aktionspartiet – de ”grå vargarna.” Men den bilden är otillräcklig eftersom den överser med nationalismens inåtvända sidor, såsom de manifesterar sig genom bl a religionen – islam – och skönlitteraturen.

En författarpersonlighet från mellankrigstiden, som fått stor uppmärksamhet på senare tid, är Halide Edib Adivar (1882–1964). **Anledningen till renässansen** omkring hennes författarskap är bland annat att hon, då Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938) stod på höjden av sin makt, representerade en mjukare syn på grundläggande värden gällande sekularism, religion och nationalism. På grund av sin kritiska hållning till den kemalistiska regimen levde hon och hennes man Adnan Adivar i frivillig exil i Frankrike och England från 1926 till 1939.

Halide Edib tillhörde den osmanska eliten och hade fått en bra utbildning. Hon deltog med starkt och aktivt engagemang i kriget för nationellt oberoende 1919–22, något som hon beskrivit både i sina romaner¹² och i en självbiografi i två band ursprungligen skriven på engelska (Adivar 2005 [1926]).¹³ Hon kom inte från ett uttalat religiöst hem, men hon försvarade idén att det osmanska och islamiska kulturarvet måste bli en integrerad del av den nya turkiska identiteten. Azade Seyhan har gjort följande värdering:

Her negotiations among languages and cultures naturally led to a peripatetic perspective that invested her work with the urgency to rethink nationalism not in terms of territorial, religious, linguistic, and ethnic unity but in terms of the possibility of finding alternative systems and syntheses that unequivocally tolerate diversity (Seyhan 2008, 45–46).

På senare år har en alltmer aktiv litterär offentlighet utvecklats i Turkiet, något som Orhan Pamuk noga betonade i samband med mottagandet av nobelpriset 2006. Här spelar pionjärer som Halide Edib Adivar, tidiga modernister som Ahmet Hamdi Tanpınar (1901–62)¹⁴, socialrealister som Yaşar Kemal och unga nutida författare

12 Halide Edip (Adivar) (efternamn infördes inte förrän efter publiceringen av denna bok): *Eldskjortan. Roman från världskriget* (Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag, 1928). Originalets titel: *Ateşten gömlek* (1922). Detta är den mest kända av Halide Edibs romaner.

13 Halide Edip Adivar efterlämnade en rikhaltig litterär produktion: 21 romaner, fyra novellsamlingar, två teaterpjäser, fyra akademiska arbeten och en självbiografi i två band.

14 Framför allt känd genom romanen *Huzur* (i engelsk översättning: *A Mind at Peace*) från 1949, en kärlekshistoria som utspelar sig i Istanbul vid tiden för andra världskriget. Huvudpersonen Mümtaz är

som Aslı Erdoğan¹⁵ en framträdande roll. Denna utveckling har lett till att de mera subtila uttrycken för den nationella identiteten fått ökad synlighet. Orhan Pamuk själv är en av de främsta företrädarna för en sådan trend, något som Svenska Akademien också tydligt markerade i sitt pressmeddelande. Han beskrevs som den författaren ”som på spaning efter sin hemstads melankoliska själ har funnit nya sinnebilder för kulturernas strid och sammanflätning.”

Inte bara *Istanbul. Minnen av en stad* (2003), utan hela Orhan Pamuks författarskap, kretsar kring identitetsproblematiken.¹⁶ Grundtemat i samtliga romaner är förhållandet mellan jaget och den Andre. Det är i detta möte eller denna dialog, som identiteter skapas, också nationella identiteter. Romanerna är skrivna på författarens eget språk, men för en världsomfattande publik. Det handlar inte bara om abstrakta jag/du-relationer, utan om relationer inom och mellan kulturellt specifika miljöer. Boken om Istanbul är exempel på hur en sant kosmopolitisk världstad samtidigt fungerar som en betydelsefull nationell symbol. Istanbul fyller honom med melankoli (*hüzün*). I all sin oöverblickbara komplexitet är denna stad en del av honom, och han av den. Att samtidigt betrakta sig själv som en del av världen utanför innebär inte ett förnekande av den nationella identiteten, utan blir till en bekräftelse av den.

Hur ser i ljuset av dessa reflektioner relationen till de olika dimensionerna (yttre/inre, explicita/implicita) av nationalismen ut i vårt eget land, Sverige? Ingen modern nation kan svära sig fri från nationalismen, men i Sverige har vi sedan slutet av andra världskriget lyckats förtiga nationalismen som ideologi genom att osynliggöra staten. I få länder kan man lika aningslöst som i Sverige tala om ”samhället,” när man menar ”staten.” Med avseende på denna illusion utgör Hans Berggrens och Lars Trädgårdhs bestseller *Är svensken människa?* (2009) ett välkommet bidrag till debatten om svensk nationell identitet. Det är befriande att staten, som den förmyndaraktiga aktör den i själva verket är, här nämns vid sitt rätta namn. Samtidigt, för den som väntar sig en analys av de inre, mera subtila dimensionerna av svensk identitet, blir läsningen lite av en besvikelse.

Är svensken människa? är indelad i två perioder: 1800-talet, då litteraturen står i centrum för analysen (Geijer, Almqvist, Strindberg, Ellen Key, Heidenstam) och 1900-talet, då den av staten styrda socialdemokratiska familje- och socialpolitiken blir

15 Två av Aslı Erdoğan's allra finaste romaner finns tack vare Ulla Lundströms skickliga översättningar på svenska: *Den mirakulöse mandarin* (Malmö: Ramus, 2008) och *Staden i den röda kappan* (Malmö: Ramus, 2010).

16 Exempel på några av hans mest kända romaner är *Den vita borgen* (1985), *Den svarta boken* (1990), *Mitt namn är röd* (1998), *Snö* (2002) och *Oskuldens museum* (2008). Årtalen hänför sig till utgivningsåret för den turkiska originalutgåvan. För en analys av romanens (som litterär genre) speciella betydelse för nationalstatens etablering, se Pamuk (2010). ”Over the past one hundred fifty years, the novel has marginalized traditional literary forms in every country where it has appeared, becoming the dominant form, in a process paralleling the establishment of nation-states” (Pamuk 2010, s. 187).

bestämmande för beskrivningen av svensk mentalitet. Ett bärande begrepp i analysen är ”statsindividualismen,” dvs det förhållandet att vi i Sverige kombinerat uttalad individualism med starkt stöd från eller beroende av staten. I Sverige har individerna kunnat frigöra sig som autonoma individer från familjeband och andra lokala nätverk tack vare det skydd som staten erbjuder. Detta är kärnan i svenskheten.

Vad författarna beskriver kommer emellertid slående nära Elias' (2001) bild (som en Weberiansk idealtyp) av individens relation till den moderna nationalstaten. Utan tvivel är det riktigt att Sverige har kommit närmare idealtypen än vad många andra länder i världen gjort, men som beskrivning av svensk mentalitet/identitet är denna bild något torftig och själlös. Analysen av vårt eget århundrade begränsar sig till de yttre socialpolitiska attributen och berör inte sådant som har relevans för djupare liggande sinnelag och/eller självuppfattningar. 1900-talets narrativ, dvs vårt århundrades berättelser om vilka vi är och vart vi är på väg lyser med sin frånvaro, i synnerhet mot bakgrund av författarnas litterärt inriktade analys av 1800-talet. Varför Berggren och Trädgårdh inte låter de skönlitterära författarna komma till tals vid analysen av 1900-talets nationella identiteter, utan lämnar ordet till samhällsingenjörerna, är oklart. Finns måhända en kritisk underton av ”den svenska modellen” invävd i detta? Hur det än må förhålla sig med den saken, säkert är i alla fall att författarna härigenom överlämnat studiet av 1900-talets litterära narrativ – ett synnerligen spännande forskningsfält – till andra humanister/samhällsvetare med intresse för identitetsrelationer.

Referenser

- Adivar, Halide Edib (1926/2005) *Memoirs of Halide Edib*. New York: Gorgias Press.
- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Andriç, Ivo (1961) *Bron över Drina*. Stockholm: Bonniers.
- Berggren, Henrik och Lars Trädgårdh (2009): *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.
- Elias, Norbert (1939/2000) *The Civilizing Process*. Oxford: Blackwell.
- Elias, Norbert (2001) *The Society of Individuals*. New York: Continuum.
- Gellner, Ernest (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Hobsbawm, Eric (1990) *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jusdanis, Gregory (1991): *Belated Modernity and Aesthetic Culture. Inventing National Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jusdanis, Gregory (2001) *The Necessary Nation*. Princeton: Princeton University Press.
- Kedourie, Elie (1960/1985) *Nationalism*. London: Hutchinson.
- Pamuk, Orhan (2010) *The Naive and the Sentimental Novelist*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Seyhan, Azade (2008) *Tales of Crossed Destinies. The Modern Turkish Novel in a Comparative Context*. New York: The Modern Language Association of America.

Smith, Anthony (1971) *Theories of Nationalism*. London: Duckworth.

Smith, Anthony (1986) *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.

Özdalga, Elisabeth (1994) "Om människovärde och tro. En islamisk kvinnas levnadshistoria" i Ulla Björnberg, Anna-Karin Kollind och Arne Nilsson red.: *Janus och genus*. Stockholm: Brombergs.

Författarpresentation

Elisabeth Özdalga är professor i sociologi och föreståndare för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Hon har sin utbildning från Göteborgs Universitet, men har varit knuten till Sociologiska institutionen vid Middle East Technical University i Ankara under åren 1983–2008.